

СВІТОГЛЯДНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ СТУДЕНТСТВА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОГО СЕРЕДОВИЩА

Б. Б. Буяк

кандидат історичних наук, доцент,

проректор з наукової роботи та міжнародного співробітництва

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано світоглядно-філософські аспекти реального стану і перспектив студентства в умовах розвитку сучасного молодіжного середовища. Автор статті, звертаючись до дослідження форм та основних фаз формування світогляду, вивчає зв'язок між формуванням особистості та її емоційним й інтелектуальним розвитком. Запропоновано трактування світоглядної складової розвитку студентської молоді з урахуванням таких її характеристик як «юнацький ідеалізм», «максималізм» та «романтизм». Особлива увага приділено проблемі формування позитивного світогляду студентів за допомогою дисциплін гуманітарного циклу та різних видів виховних заходів. Наголошується на необхідності формування нової системи цінностей, що допоможе студентам адаптуватися до умов сучасних суспільно-економічних відносин і розвитку міжнародних контактів. Окремо акцентується на формуванні демократичної політичної культури сучасної студентської молоді, автор наголошує на низькій політичній освіченості студентів, що утруднює можливість їхнього свідомого і відповідального електорального вибору.

Ключові слова: світогляд, студент, студентство, освіта, політична освіта, політичне виховання, молодь, молодіжне середовище.

З багатьох сучасних проблем нашого суспільства актуальною є проблема формування в студентській молоді позитивного світогляду, зростання та розвитку інтелектуального, духовного і фізичного компонентів, неперервності освітнього та професійного вдосконалення особистості майбутнього фахівця, звернення її до загальнолюдських і національних цінностей, насамперед професійних та духовно-моральних.

У процесі життєдіяльності, подолання кризових явищ все більше зростає роль вищої школи. Вона покликана допомогти молодій людині віднайти свій зміст у житті, створивши для цього повноцінні умови для її фізичного, інтелектуального, духовного розвитку і саморозвитку. Людське життя під кутом зору суб'єктивних, активно творчих засад – це проблема творчого життя особистості, її світогляду, духовного світу, мети і сенсу життя.

Сфера освіти є традиційно популярною в Україні, причому з розвитком економіки та збільшенням доходів населення попит на якісну освіту постійно зростає. За статистикою рівень освіти населення в Україні є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи. В 2011/2012 навчальному році в системі вищої освіти нашої держави функціонують 501 вищий навчальний заклад (ВНЗ) I–II рівнів акредитації та 345 – III–IV рівнів акредитації, навчаються 2 млн. 311 тисяч студентів [2]. Студентство має неоднорідну структуру і включає

в себе представників різних соціальних прошарків, класів і соціально-демографічних груп.

Метою нашого дослідження є потреба комплексного з'ясування процесу формування світоглядної складової сучасного студентства.

Аналіз наукової літератури дає підстави зробити висновок, що за наявності багатьох досліджень проблема формування світогляду студентства загалом і деяких його світоглядних позицій зокрема недостатньо висвітлена в сучасній вітчизняній науці.

Для реалізації означеної мети нашого дослідження потрібно з'ясувати зміст основних понять. Студент (лат. *studens, studentis* – ретельно працюючий, такий, що займається) – це учень вищого, в деяких країнах і середнього навчального закладу [8]. Згідно з твердженням «Універсального словника української мови» З. Й. Куньч, студентом є той, хто навчається у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі [7, 727].

У Давньому Римі і Ранньому Середньовіччі студентами називали всіх осіб, які займалися пізнанням світу. Після виникнення університетів у XII ст. поняття «студент» почали живати для означення тих, хто навчався (спочатку і тих, хто викладав у цих навчальних закладах, однак з уведенням вчених звань (магістр, доктор, професор) для викладачів – вже тільки учнів). У Великій Британії, Франції, США та інших країнах студентами називають нині також учнів коледжів.

В Україні студентом називається особа, котра в установленому порядку зарахована у вищий навчальний заклад I–IV рівнів акредитації і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання з метою здобуття певних освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівнів [12].

Щодо світогляду, то це поняття можна означити як інтеграцію знань, досвіду, самовідомості в ціннісну картину світу, що зумовлює життєву орієнтацію людини, її ставлення до дійсності і самої себе. Конкретніше світогляд – це система поглядів на світ і місце в цьому світі людини, на ставлення людини до навколишньої реальності і самої себе; зумовлені цими поглядами основні життєві позиції, інтенції та установки, переконання, ідеали, засади пізнання, спілкування та дії, ціннісні орієнтири і регулятиви; стан суспільної свідомості; спосіб духовно практичного освоєння світу людиною в єдності її теоретичного і практичного ставлення до дійсності [10].

Смислове ядро світогляду становить «світ» як довершена категорія цілого явища, тобто соціально, національно і культурно зумовлений, але неповторний, унікальний для кожної людини образ світу, імпліцитно чи свідомо виражений у відповідній системі категорій. Світогляд – це цілісна і складна, широко структурована система, що з часткою умовності може бути поділена на три основні підсистеми: пізнавальну, ціннісну і поведінкову. Пізнавальну утворює сукупність світоглядних знань, які, на відміну від епістемних, мають суб'єкт-об'єктний характер і «конденсуються» на трьох основних рівнях: світовідчуття (чуттєва царина світогляду), світосприйняття (світогляд на рівні продуктивної й репродуктивної уяви) і світорозуміння (інтелектуальна царина світогляду). Ціннісна підсистема світогляду характеризується множинністю світоглядних оцінок, сформованих у процесі інтеріоризації людиною наявних у суспільстві цінностей і норм, а поведінкова – сукупністю світоглядних переконань, ідеалів, віри й сумніву, досвіду і мудрості, правил, стереотипів та установок життєдіяльності.

Сучасний філософський світогляд відрізняється розмаїттям форм вияву, своєрідність яких зумовлюється розбіжностями у філософських ідеях, поглядах, переконаннях, концепціях і системах, покладених в їх основу.

Світогляд як провідна складова особистості молоді людини є предметом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних філософів, психологів, педагогів, соціологів. Вони послідовно стверджують, що в поглядах молоді на світ і життя, її ставленні до дійсності, передусім соціальної, до громадських цінностей і норм виявляються непослідовність і супереч-

ливість, внутрішні вагання, бродіння думки, схильність до сумнівів.

Швейцарські науковці Ж. Паже та Б. Інелдер, зокрема, акцентують увагу на суперечностях, які щоденно супроводжують погляди молоді на світ і людське життя. На їх думку, стрімкий розвиток інтелектуальних процесів у період студентської юності підводить молодих людей до переконання у всемогутності власного мислення. У зв'язку з цим, з одного боку, в результаті постійного зіставлення фактів та явищ, протилежних думок і цінностей зростає критицизм студентства, який може призвести в кінцевому результаті до проявів цинізму, а з другого – надто оптимістична віра у правильність власних поглядів ускладнює для студентів об'єктивне сприйняття дійсності, насамперед соціальної.

Разюча суперечність у формуванні світоглядно-системної складової студентської молоді полягає в тому, що про матеріальні явища вона міркує риторично, ретельно перевіряючи кожну гіпотезу, а щодо власних життєвих планів, питань суспільства, в якому вона живе, виявляє недостатню об'єктивність. Причину цього дослідники категорії «студентство» вбачають у сильній, емоційно забарвленій позиції студентської молоді щодо розбудови суспільства, яка впливає з актуальної для них потреби шукати своє місце в житті. Вкорінюючись у суспільстві, молоді люди запроваджують власну ієрархію цінностей, яка часто суперечить поглядам найближчого у віковому плані оточення. Гуманізм, соціальна справедливість, свобода думки й совісті, громадянська мужність – ось ті нові проблеми, якими переймається сучасна студентська молодь і які вона не завжди може осягнути чи взагалі вирішити. У таких випадках емоційне ставлення бере гору над інтелектом, внаслідок чого виникає недостатня критичність до власних поглядів.

У студентському середовищі існує тісний зв'язок між формуванням особистості та її емоційним й інтелектуальним розвитком. Внаслідок зростання інтелектуальних можливостей студентство починає цікавитися загальнолюдськими проблемами, що переважно зумовлює специфічне порушення емоційної рівноваги. Причина такого стану полягає в тому, що у студентів розпочинається період стратегічного планування власного життя, вкорінення в суспільну організацію і виникають питання, які стимулюють інтелект, змушуючи його виходити за межі пізнаного.

Важливою рисою світогляду особистості на цьому етапі її розвитку є своєрідний юнацький «ідеалізм», з яким пов'язані високі прагнення та романтична піднесеність.

М. Д. Левітов зазначає, що максималізм прагнень молоді виявляється в постановці пе-

ред собою значної мети і переконаному бажанні досягти її. Молодь не схильна до компромісів у виборі професії, ставленні до своїх друзів, оцінці певних творінь. Юнацький «романтизм» молоді виявляється в її прагненні віддати всі сили великій справі і неодмінно здійснити подвиги. Мобілізуюче значення юнацьких високих прагнень і романтизму полягає в тому, що вони спонукають студентів підвищувати вимогливість до себе, спрямовувати свою енергію на вирішення певних життєво важливих завдань, які стають джерелом натхнення і творчого запалу в реалізації як малих, так і великих цілей.

У характеристичі світогляду сучасної молоді потрібно зважати на фази його формування. Щодо цього існує певна відмінність між молоддю 15–16 та 17–18 років. На останній фазі свого розвитку система ціннісних орієнтацій молоді наближається до тієї, яка визнається дорослими. На новий щабель підноситься свідомо регуляція особистістю своїх дій і вчинків, свого ставлення до навколишнього світу, інших людей і до самої себе. Вирішальними чинниками поведінки стають мотиви, пов'язані з поглядами і переконаннями як складовими світогляду молодої людини. Уся система її потреб і прагнень впорядковується, інтегрується в контексті формування світогляду. Особистість поступово піднімається на вищий рівень пізнання себе, продовжують прогресуючи розвиватися такі форми прояву самосвідомості, як самокритика, відповідальність за свої дії і вчинки, почуття обов'язку, власної гідності, самоконтроль, самодисципліна [3, 248–251].

Характерною рисою розвитку особистості в ранньому юнацькому віці є вироблення її світогляду, тобто системи поглядів на світ, суспільне життя, його минуле й майбутнє, на мораль, науку, мистецтво, на людину і сенс її життя. У процесі становлення світогляд починає регулювати взаємини юнаків і дівчат, впливати на формування їх ціннісних орієнтацій, поведінку, ставлення до людей і проектування свого майбутнього. Формування світогляду, пов'язане в потребою самовизначення, породжує певну спрямованість особистості студента і позначається на всіх її психічних процесах і функціях.

Основою формування світогляду є перехід до понятійного пізнання студентами об'єктивної дійсності, високий рівень їх мотивації та основна внутрішня позиція, яка полягає у потребі самовизначитися. Зміст знань, засвоєваних юнаками та дівчатами, активний характер навчальної діяльності, поєднаної з працею та участю в громадському житті, є факторами формування їх наукових, ідейно-політичних, моральних та естетичних поглядів.

М. Ю. Станкявічюс стверджує, що проблема формування майбутнього покоління складається з двох стратегій розвитку, які повинні взаємовигідно функціонувати окремо: просвітництво та едукація. Їх обох об'єднує евристика. Оскільки це його авторське розмежування, то вчений одразу пояснює, що просвітництво – це формування інтелекту та професійна підготовка людини, а едукація – це формування особистості людини [11].

Завдяки евристичній інтеграції цих двох стратегій та з урахуванням споконвічних постулатів розвитку вищої освіти мусимо розуміти, що в основі функціонування сучасного ВНЗ свобода викладання нерозривно пов'язана із свободою навчання. У контексті реалізації такої свободи студент має право обирати з великої кількості пропонує йому курсів ті, які найбільш відповідають його науково-пізнавальним інтересам. «Наявність декількох викладачів однієї і тієї ж науки і вільний вибір студентами наставника з неї характеризують справжнє покликання університетської освіти», – стверджує С. І. Гессен [5, 315]. Оскільки логіка наукового пізнання формує певні рамки – взаємозв'язок наук визначає необхідність засвоєння суміжних наук для успішного наукового поступу в означеному напрямку, тому вільний вибір студента не може бути цілком анархічним. У цьому, до речі, виправдання існування у ВНЗ нормативних систематичних курсів, завданням яких є дати студенту систематичні комплексні знання з суміжних наук заради ефективного засвоєння наукової методології обраної ним науки [1].

Свобода навчання логічно передбачає і свободу пересування, тобто переходу із спеціальності на спеціальність, з факультету на факультет, з одного університету в інший. Оскільки процес формування світогляду студента передбачає активний процес кристалізації знань, вмінь і навичок, а ситуація зі свободою викладання і дослідження призведе неодмінно до того, що у деяких ВНЗ різні галузі науки будуть представлені по-різному, то стане неможливим позбавляти студентство змоги прагнути отримати найвищі стандарти знань як науково-практичного, так і дослідницького характеру.

Згадуючи про сучасність, можемо стверджувати, що викладені вище положення відповідають принципам справжнього (не бюрократичного!) Болонського процесу. С. І. Гессен пише: «Єдність університетів, взаємне визнання ними результатів навчальної діяльності, освітніх кваліфікацій та наукових ступенів є передумовою свободи навчання» [5, 315]. Ця позиція передбачає також «зведення до мінімуму екзаменаційного тягаря» як формальної перевірки засвоєної суми знань або вмінь,

центр ваги має бути зміщений «на самостійну роботу студентів». Отже, головним принципом університетської освіти та формування світоглядної складової сучасного студентства має стати не енциклопедичність і не спеціалізація, а насамперед індивідуалізація.

На наше переконання, жодна система освіти не зможе ефективно виконувати свої функції, якщо не уявляє кінцеву мету свого впливу, а саме: образ якого представника суспільства вона хоче сформувати в нових поколіннях. Для ефективної роботи будь-якої системи освіти необхідне розуміння двох основних складових. По-перше, це бачення орієнтира у виховному впливі – символічного ідеального образу, на досягнення котрого використовується весь потенціал системи освіти. По-друге, це знання і використання методів досягнення сформованої мети. Таким чином, будь-яка система освіти повинна знати «кого» і «як» вона буде виховувати.

Сучасне суспільство, переступивши поріг III тисячоліття, ще далі відійшло від первісних основних критеріїв, проголошених в епоху Просвітництва. Вже майже чотири століття кожне нове покоління молоді загалом і студентської зокрема виховується на «вирішальній ролі науки і розуму щодо пізнання природного порядку», «необхідності поширення знань і культури» та інших догматичних істинах вказаної епохи.

Однак навколишній світ еволюціонує, а разом із ним розвивається та удосконалюється людина, суспільство, ноосфера. Щоб слідкувати за новими тенденціями в розвитку суспільства, забезпечувати приємність між поколіннями і якісний розвиток нових поколінь, повинна удосконалюватись і система освіти. Тому позитивно можна відзначити науковий проект «Образ людини майбутнього» групи вчених на чолі з керівником Міжнародного філософсько-космологічного товариства О. О. Базалюком, мета якого – провести міждисциплінарне дослідження особливостей сучасного впливу на молодь та формування її світоглядних орієнтирів, а також аналіз перспектив її розвитку. Такий науковий проект по суті буде актуальним і затребуваним в майбутньому постійно [9].

Хоч світ нині все більше глобалізується, головним засобом реалізації соціально-філософських і світоглядних потреб молоді в окремій державі є національні традиції, рівень розвитку культури її титульної нації, що розглядаються в контексті загальносвітового культурологічного процесу. Залучення молоді особистості до гуманістичних традицій поколінь, формування світоглядних позицій найбільш актуалізується в студентському віці, коли в молоді виникає потреба морального осмислення навколишньої дійсності, інтенсив-

ного характеру набувають пошуки власної програми та перспективи життя. Крім того, саме у студентів відбувається кореляція між інтелектуально-пізнавальною та емоційно-чуттєвою сферами стосовно сприйняття дійсності, досягнень людства, творів мистецтва тощо.

Вирішити завдання формування позитивного світогляду студентів за допомогою дисциплін гуманітарного циклу та різних видів виховних заходів, розвинути в них активну світосприймальну позицію, розумово-вольовий компонент душі, підняти вище рівень їх культури можливо лише за умов побудови відповідного цілеспрямованого процесу. Конкуренція на ринку інтелектуальної праці ставить перед студентством проблему задоволення ринкового попиту на фахівців певного рівня та якості підготовки. Освітня політика ВНЗ за цих умов повинна бути спрямована на підготовку конкурентоспроможних фахівців, соціально захищених якістю і професійно діяльними можливостями своєї освіти, а також комплексно підготовлених до роботи в умовах, що постійно змінюються [4, 227].

Проте успішне вирішення цих проблем і продуктивну організацію діяльності ВНЗ на ринку інтелектуальної праці практично неможливо реалізувати лише на основі обов'язкового мінімуму вимог до рівня підготовки випускників, що визначається державним стандартом. Для успішної такої вузівської діяльності при прийнятному розумінні державного освітнього стандарту об'єктивно впливає потреба формування на основі державного стандарту освітнього стандарту конкретного ВНЗ, що повинен стати концентрованим виразом освітньої політики останнього. Щоб студент став професіоналом, йому необхідно вийти з простору теоретичних знань у простір практичної діяльності й одночасно активного формування життєвих сенсів. Знання і методи діяльності треба з'єднати в органічну цілісність, системоутворюючим чинником якої є певні ключові світоглядні цінності.

Характерна особливість системи знань для підготовки майбутнього фахівця полягає в міцному соціально-економічному, суспільно-політичному, природничонауковому, математичному і світоглядному фундаменті знань, широті міждисциплінарних системно-інтеграційних знань про природу, суспільство, мислення, а також у високому рівні загальнопрофесійних і спеціально-професійних знань, що забезпечують діяльність у проблемних ситуаціях і дають можливість вирішити завдання підготовки фахівців з підвищеним творчим потенціалом та активною громадянською позицією.

Основою освіти повинні стати не стільки навчальні предмети, скільки способи мислення і діяльності, світоглядні позиції, стійкі мора-

льно-естетичні ідеали. Усе це ставить завдання про потребу включення у зміст і рівень підготовки студентів питання формування їх морально-естетичного ідеалу, що включає розвиток ідейних переконань, світоглядних позицій, етичних поглядів, естетичних смаків тощо.

Характерною особливістю сучасної освіти мають стати високий рівень культури, стійкі морально-естетичні переконання та ідеали, чудове володіння методами пізнання і діяльності, що якісно вплине на формування повноцінної багатогранної особистості.

Значну роль у формуванні цих поглядів відіграє перехід від засвоєння конкретних наукових закономірностей у межах кожної навчальної дисципліни до оволодіння їх теоретичними, методологічними основами. Важливе значення для формування світогляду мають міжпредметні зв'язки, які сприяють утворенню системи знань, узагальненого світорозуміння. Виникає нова спрямованість навчальної діяльності – пізнати зовнішній світ з метою усвідомити свої погляди, відшукати місце людини в світі. Вона призводить до розширення кола пізнавальних запитів та інтересів, поглиблення їх змісту. Виробленню цілісної системи світорозуміння сприяє поєднання теоретичних знань з практикою, життєвим досвідом.

Значний обсяг інформації, що отримують ті, хто навчається, призводить до необхідності віддавати перевагу засвоєнню тієї інформації, що, на їхню думку, матиме практичне призначення. Однак для випускника ВНЗ, крім компетентності в своїй спеціальності, важливим є його здібності, знання і вміння, пов'язані зі здійсненням соціальних і професійних контактів: реалізувати себе через спілкування, встановити ділові відносини, вирішити конфліктну ситуацію, повідомити і роз'яснити свої пропозиції тощо. У цьому вирішальну роль відіграють гуманітарні дисципліни: філософія, психологія, культурологія, педагогіка, історія, соціологія та інші, що сприяють розвитку здібностей, свідомості і самосвідомості тих, хто навчається, досвіду їхнього спільного спілкування, взаємин і взаємодії. Ці дисципліни покликані закласти фундамент у формуванні нової системи цінностей, що допоможуть студентам адаптуватися до умов сучасних суспільно-економічних відносин і розвитку міжнародних контактів [6, 23].

Сучасну молодь цікавлять питання науки, політики, економіки, суспільного життя, етики, літератури, мистецтва, спорту. Вона серйозно починає актуалізувати питання людських стосунків, морального і культурного зростання суспільства, формування духовного світу людей, їх виховання і перевиховання, самовиховання і самовдосконалення тощо. Студенти прагнуть не тільки пізнати світ, а й виробити

власний погляд на нього. Більшість юнаків і дівчат переконано хочуть приносити більше користі людям, у них формується почуття обов'язку та відповідальності, прагнення до творчої праці, бажання заслужити повагу людей, інтерес до праці. Вони засуджують честолюбство і кар'єризм як мотиви до активності. Студентство все активніше реагує на значні суспільно-політичні події. Це свідчить про розвиток громадянських інтересів молоді, зростання її політичної свідомості.

Для сучасного студентства характерна підтримка легітимних форм політичної участі та деякий протестний потенціал. Найбільш прийнятним засобом реалізації своїх політичних інтересів студентська молодь бачить можливу участь в політичних партіях і громадських організаціях. Хоча лише близько третини студентів визначилися з політико-ідеологічним напрямком, який вони підтримують, серед них домінує несприйняття комуністичної ідеології і можливості повернення до радянського минулого. Більшість студентів не ідентифікують себе як соціально-демографічну спільноту, якій властиві особливі соціальні, економічні та політичні інтереси. Власний соціальний статус вони оцінюють завищено, не пов'язуючи його з рівнем задоволення потреб. Загалом особливості електоральної поведінки студентської молоді відображають трансформативний характер сучасного українського суспільства.

Нинішнє студентство характеризується недостатнім рівнем освоєння демократичної політичної культури. Більшість вважає свої знання щодо політичної сфери незначними. Низька політична освіченість студентів утруднює можливість їхнього свідомого і відповідального електорального вибору. На думку І. І. Доцяк, це пов'язано значною мірою з недостатнім рівнем викладання суспільно-гуманітарних наук через їх надмірну затеоретизованість і відособлення від реальній політичного життя [6, 3].

Отже, студентство є стратегічно важливою і ключовою категорією формування сучасного молодіжного середовища, яке уособлює розвиток і майбутнє певного суспільства. Ця визначальна категорія для суспільної організації непрогнозовано піддається програмуванню, зокрема, формуванню її світоглядно-системної складової. Попри юнацький максималізм, ідеалізм та романтизм ми констатуємо чимале прагнення студентської молоді до конструктиву стосовно реалізації соціальної політики в суспільстві, набуття розумового потенціалу та актуалізації громадського начала.

Однак, як не прикро констатувати, є й такі юнаки та дівчата, котрих усе це не хвилює, які не можуть змістовно відповісти на запитання, в чому полягає основна мета їх життя, обме-

жуються вказівкою на свою ближчу конкретну мету. Прояви вказаних негативних явищ у студентському середовищі будуть предметом наших майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аляев Г.* Філософія вищої освіти Сергія Гессена [Електронний ресурс] / Г. Аляев. – Режим доступу: http://www.bazaluk.com/conference.html?id_section=3
2. Вищі навчальні заклади. Держстат України, 1998–2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html
3. *Вікова психологія: підручник* / За ред. Г. С. Костюка. – К.: Рад. школа, 1976. – 268 с.
4. *Власова С.* Взаимодействие естественнонаучного и гуманитарного знания / С. Власова // *Alma mater.* – 2001. – № 12. – С. 22–24.
5. *Гессен С. И.* Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
6. *Доцяк І. І.* Електоральна поведінка студентської молоді в умовах трансформації політичної системи України (на прикладі Івано-Франківської та Львівської областей): автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 18 с.
7. *Куньч З. Й.* Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
8. *Лужкова О. О.* Формування морально-естетичного ідеалу студентів як важлива складова інженерної освіти [Електронний ресурс] / О. О. Лужкова // *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: зб. наук. праць.* – Херсон, 2009. – С. 226–227. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Apdup/2010_1/2_225-229.pdf
9. *Международное философско-космологическое общество.* Философия образования [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.bazaluk.com/conception/3.html>
10. *Світогляд* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://histua.com/slovník/s/svitoglyad>
11. *Станкявичюс М. Ю.* Концепция программы формирования нового человека [Електронний ресурс] / М. Ю. Станкявичюс. – Режим доступу: http://www.bazaluk.com/conference.html?id_section=3
12. *Студент* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82>

Стаття надійшла до редакції 16.03.2012 р.